

Българският XX век.

Колективна памет и национална идентичност.

Съст. Ана Лулева. София: Гутенберг, 2013.

Колективна памет и национална идентичност са ключови понятия в съвременната хуманитаристика, които в последните десетилетия се експлоатират смело и бързо навлизат в публицистиката, а и в езика и мисленето на хората, които охотно ги използват, превеждайки ги свободно по различен начин на ежедневен език. Пълна илюзия би било да се вярва, че един научен сборник в ограничен тираж може реално да повлияе върху мисленето на социално значима група от хора, но, от друга страна, спокойните и задълбочени изследвания на един проблем са единственият път той да бъде осмислен адекватно първо от специалистите, а след това и от медиите и лидерите на общественото мнение.

В подобна посока тръгва сборникът „Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност“, съставен от Ана Лулева. Той включва 23 етноложки изследвания на специалисти от Института за етнология и фолклористика при БАН и техни колеги от други научни звена. За разлика от други подобни колективни начинания, тук до голяма степен е постигната обща методология, авторите, без да са непременно съмишленици, стъпват на споделени идеи и си служат с една и съща терминология.

Стегнатият увод на Ана Лулева въвежда в проблематиката и представя общата методологическа основа, изградена върху авторитетни изследвания от последно време (П. Нора, Я. и А. Асман, Б. Мистал, П. Конертън и др.), включително и български учени. Лулева представя различните подходи към колективната памет – презентистки, функционален, психоаналитичен – и акцентира върху сложната ѝ структура, виждана като „хетерогенна констелация от паметта на различни споменни групи и места на паметта“, като основателно наблюдава на динамичните процеси, в които се сблъскват и наслагват различни паметни, всяка от които се променя с времето. За етнологията, а и далеч не само

за нея, е важно разграничаването на „официалната“ и „популярната“ памет, като този социален статут също е динамичен, а „доминантната памет не е монолитна, нито пък популярната памет е напълно автентична“, както подчертават Олик и Робинс.

Останалите текстове в сборника представляват изследвания (по правило теренни) на различни казуси, които до голяма степен покриват проблематиката за културната памет и местата на паметта в България от началото на ХХІ в. Статията на Ана Лулева „Работа на паметта за социализма. Локални репрезентации на националното“ разглежда спомена за близкото минало и свързаните с него места на паметта в Кюстендил и анализира локални процеси, които всъщност могат да се разглеждат и като прояви на по-общи тенденции, национални, а и глобални. Става дума за реконструирането и инструментализирането на далечното (римско) минало, за празниците и институциите, които „пазят спомена“ за събития от османско и по-ново време, включително и от т.н. социалистическа епоха. Наблюденията се насочват върху динамиката на различните варианти на официалната и популярната памет, както и върху сравнението между (социалистическото) минало и настоящето, които са в полза на миналото. В записаните думи на информаторите авторката разкрива не само разноречието, но и потиснати лични спомени, съзнателна групова амнезия и идеализиране на миналото.

Яна Янчева разглежда спомените за колективизацията в две подчертано различни села, в които този болезнен и важен за българското общество процес се реконструира от паметта на местните жители по „коренно противоположен“ начин. При неизбежните разноезичия във всяко от селата, в едното доминира идеализирането на събитията, а другото пази спомена за травмата. Авторите на сборника се въздържат да взимат страна в местните спорове, насочват се към обективно и задълбочено осмисляне на наблюдаваните процеси. Янчева поставя „изобретяването на памет“ в широк социален и икономически контекст, като в него открива мотивите както за различните спомени в двете села, така и обяснението за различното им развитие във времето.

Илияна Марчева предлага сбит преглед на публикуваните спомени за времето на социализма и закономерно открива очакваната разнопосочност на интерпретациите, съзнателната и несъзнателната заборава за конкретни автобиографични моменти и интересната динамика на официалната памет. Сходни са наблюденията на Ваня Стоянова върху представянето на „епохата на социализма в постсоциалистическото документално кино“. Иванка Петрова анализира устните спомени на своята баба, която е репресирана по време на социализма и

разкрива по специфичен начин и не особено охотно травматичните си спомени дори пред най-близките си. Няма как изследвания от подобен характер, а наблюденията на Марчева са отлично проведени, да не насочат към проблема за начините, по които изследвателят се справя с личните си пристрастия и ангажименти. А анкетирането на човек от собственото семейство само прави по-лесно забележим този проблем, който всъщност е универсален и, както е известно, съществува дори при анкетирането на хора и осмислянето на явления, които нямат никаква връзка с наблюдателя (както е при антропологическите изследвания на аборигени от далечни острови или исторически трудове върху древна чужда история и култура).

Петър Петров разглежда „Публичните спомени за лагерите на Държавна сигурност (1941–1944) през социализма...“ Зад множеството публикации внимателният анализ на автора открива един „общ фон от памет“, „колективен текст“, който продуцира различни, но доста сходни и внимателно съгласувани варианти, но и се развива във времето, а и постепенно увеличава своя символен капитал в негласна конкуренция с партизанските спомени.

Валентина Василева се насочва към „колективната памет във Видинско по време на социализма и в постсоциалистическия период“ и представя интересни казуси, свързани с публичната празничност и местата на паметта, при които споменът и забравата за различни травматични събития от времето преди и след 9 септември, разиграли се на едно и също място, влизат в сложни и трудно предвидими по-рано взаимоотношения, чието развитие очевидно не е завършило.

Проблемът за музеите е актуален не само заради начина, по който представя и (се опитва да) внушава официалната памет, но и защото бурното развитие на технологиите и драстичните промени в мисленето и очакванията на новите поколения предполага промени, които обективно затрудняват консервативните по своята природа музейни институции. Радостина Шаренкова разглежда „музейните презентации на комунизма преди 1989 г.“ и тяхната съдба в по-ново време. Теодора Мешекова се насочва към болезнения казус с музея на Н. Вапцаров („Гарнизонното стрелбище“), видян в контекста на идеите за „политическо и национално помирение“. Анни Кирилова се спира на няколко същности аспекта от дейността на музеите и техните експозиции в наши дни. Не така ясно формулиран е обектът на изследване в кратката статия на Надя Велчева „Някои спомени за социалистическия начин на живот. Социални и културни аспекти“.

„Паметта за храната и храненето“ и нейното по-късно реконструиране и фактическо конструиране е особено привлекателна тема, разг-

ледана от Мария Маркова през призмата на публикациите в интернет форумите, в които активно участват и българи в чужбина. Наред с храната, облеклото е друг важен елемент от бита, чрез който се разкрива и заявява идентичността. Към редуването на различни значещи дрехи при българските мюсюлмани се насочва Елена Петкова, която представя различните „техники на репрезентации в публичното и частното пространство“ на жените сред тях.

Евгения Троева предлага задълбочен анализ на две „свети места“ в Родопите, които в последните десетилетия набират голяма популярност – Тюрбето на Енихан и Кръстова гора, като вижда не само сложните отношения между тях, които не се изчерпват с очевидната конкуренция, но и различните варианти (и при мюсюлманите, и при християните) на реконструиране на миналото чрез местата на паметта.

Група статии са посветени на християнската религиозна идентичност на българите от времето на социализма. Валентина Шарланова представя манастирите от Софийската Света гора като места на паметта. Мариянка Борисова представя интересен казус на сложно съвместяване на „лична и служебна идентичност“ на нейна респодентка, дружинен ръководител в Димитровската пионерска организация „Септемврийче“ и ревностна християнка. Друг конкретен случай – индивидуалните спомени и колективните представи за Кръста в софийския квартал Лозенец (един от първите паметници, посветени на Освобождението), е представен от Кателина Салтирова-Павлова. Жоржета Назърска анализира „устни свидетелства за религията, православната църква и личната религиозност през втората половина на XX в.“, за да открие не само спомена за репресиите и атеистичната пропаганда, „крипторелигиозност“, но и слабото присъствие на „т. нар. интимна религиозност“ и специфичното отношение към ритуалите. Въз основа на лични наблюдения и богат документален материал Милена Беновска-Събкова представя политиката на паметта и преоткриването на православието в постсъветска Русия. Статията провокира към сравнения със ситуацията в България, където протичат аналогични, но може би не така ясно изразени процеси. Друг интересен въпрос е доколко тукашните процеси не са резултат и на руско въздействие, така както и тукашната антирелигиозна пропаганда е пряко свързана със съветската.

Идентичността и мотивите за заявената българска идентичност на наследниците на някогашни мигранти в Русия е сложен проблем, който публицистиката, масовото съзнание, а и демагогстващи политици коментират охотно, но и повърхностно. Две статии от сборника предлагат добра основа за по-дълбоко навлизане в тази проблематика. Же-

ня Пимпирева изследва „паметта за социализма в съвременния живот на бесарабските българи“, а Соня Средкова – „социалистическите паметници в Бесарабия“.

През призмата на съдбата на „загорците“ Галин Георгиев се насочва към „образите на локалната културна памет“. Става дума за мигрирало преди векове население, което пази/конструира своя памет, която го отличава от съседите, които също виждат различията.

Сборникът „Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност“ е адекватно и задълбочено въведение в един възел от важни за българската хуманитаристика, а и за българското общество, проблеми и заслужава да достигне до относително по-широка публика.

Николай Аретов